

המצוות בפדשה

המצוות בפרשת השבוע - הלכה ואגדה

"לא תגורו מפני איש"

גדרי המצוות וטעמיהם מהראשונים

ספר החינוך

משתשמע את דבריהן ואי אתה יודע להיכן הדין נוטה, אתה רשאי לומר להם איני נזקק לכם, שמא יתחייב ונמצא רודף אחר הדין להורגו, אבל משתשמע את דבריהן ותדע להיכן הדין נוטה אי אתה רשאי לומר להם איני נזקק לכם, שנאמר לא תגורו מפני איש. וכן תלמיד היושב לפני רבו וראה זכות לפניו וחובה לעשיר אינו רשאי להיות שותק, שנאמר לא תגורו מפני איש.

ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן, בזכרים, כי להם המשפט. ועובר על זה ולא רצה לדון משיוודע להיכן הדין נוטה כמו שאמרנו מיראת הנדון עבר על לאו זה, ואם הטה הדין גם כן מיראתו, עבר על לאו זה, מלבד שעבר על לאו דלא תטה משפט [מצוה רל"ג].

מצוה תט"ו - שלא יירא הדין בדין מאדם רע

גדר המצווה - שנמנע הדין מלירא מאיש מלדין דין אמת, ואפילו הוא איש מזיק עז פנים עבה המוח, אלא יחתוך את הדין ולא ישים לבו כלל למה שיקרה עליו מההיזק בשביל דינו, ועל זה נאמר [דברים א', י"ז], לא תגורו מפני איש. ולשון ספרי [כאן], שמא תאמר ירא אני מאיש פלוני שמא יהרגני או יהרוג אחד מבני ביתי, שמא ידליק את גדישי או שמא יקצוץ את נטיעותי, תלמוד לומר לא תגורו מפני איש.

שורש מצוה זו השכל מעיד עליו.

דיני המצווה מה שאמרו זכרונם לברכה [סנהדרין ו' ע"ב], שנים שבאו לפניך לדין, אחד רך ואחד קשה, עד שלא תשמע את דבריהם, או אפילו

נידונים הלכתיים מהאחרונים ועוד

את הכח בידו היא מוטלת - "וזאת מן המצוות המוטלות על הצבור כולן, וכענין שאמרו זכרונם לברכה [סנהדרין כ' ע"ב] שלש מצוות נצטוו ישראל בשעת כניסתן לארץ למנות להם מלך ולבנות להם בית הבחירה ולהכריז זרע עמלק, ובאמת כי גם על כל יחיד מיראלי הזכרים מוטל החיוב להרגם ולאבדם מן העולם אם יש כח בידם בכל מקום ובכל זמן אם אולי ימצא אחד מכל זרעם. ועובר על זה ובא לידו אחד מזרע עמלק ויש סיפק בידו להורגו ולא הרגו ביטל עשה זה."

גדר החיוב ליחיד המסוגל לקיים מצוות הציבור

הובא לעיל מדברי רבינו יונה שבמצוות המוטלות על הציבור ויחיד יכול לקיימם מוטל עליו חיוב לעשותם.

אמנם מתבאר מדבריו שם, שאם יש אפשרות שאחרים יקיימו זאת שוב אין מוטלת עליו המצווה, ואף יש לו מעלה לפרוש מזה.

ומבואר בזה שיש נפקא מינה בין מצווה המוטלת על היחיד באופן פרטי שהיא מצווה מוחלטת המוטלת עליו לגמרי בכל מצב, לבין אחריות של היחיד למצוות הציבור, שנראה שאין כל אדם מחוייב בזה באופן אישי בצורה מוחלטת, ואין זה מוטל עליו רק באופן שמזדמן לו, ואינו צריך לחזור אחריו, ויתכן להוסיף לפי זה שגם במקום קושי ודוחק לעשותה אין זה מוטל עליו, ויתבאר להלן.

וכן משמע בחינוך שם [לגבי מחייבת עמלק] שכתב "ובא לידו אחד מזרע עמלק", דמשמע דאינו מחוייב לחזור אחריו [ואינו דומה לחיוב הציבור שמחוייבים לצאת למלחמה על עמלק].

ההיתר לפרוש בחשש נזק או צער

בסנהדרין ו' - "וריש לקיש אמר: שנים שבאו לדין, אחד רך ואחד קשה, עד שלא תשמע דבריהם או משתשמע דבריהן ואין אתה יודע להיכן הדין נוטה - אתה רשאי לומר להם: אין אני נזקק לכם. שמא נתחייב חזק ונמצא חזק רודפו. משתשמע דבריהן ואתה יודע להיכן הדין נוטה - אי

היודע לדון דין תורה - האם מחוייב לדון

שנינו במסכת אבות ד' ז' - "רבי ישמעאל בנו אומר החושך עצמו מן הדין פורק ממנו איבה וגזל ושבועת שוא והגס לבו בהוראה שוטה רשע וגם רוח".

ומבואר בזה שאף מי שיוודע לדון, אינו מחוייב בזה, ואדרבה יש לו מעלה שלא להזדקק לדון.

ובפירוש רבינו יונה שם הקשה שהרי יש מצווה על דין [שהגיע לכך] לדון את הדין - "ואף על פי שכתוב שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך. וכתוב צדק צדק תרדוף שמצווה לדון את הדין"

ותירץ - "זהו במקום שאין שם דיינים אחרים אבל כל זמן שיוכל לחשוך את עצמו טוב לו להשליך עולו על אחרים שמונע עצמו מכמה ספקות."

והנה במקור הראשון שהביא - 'שופטים ושוטרים תתן לך' אינו מדובר בציווי ליחידים, אלא לציבור שמוטלת עליהם החובה להעמיד להם דיינים,

וכן במקור השני 'צדק צדק תרדוף' נראה שמדובר על הציבור, שבהמשך הפסוק כתוב "למען תחיה וירשת את הארץ אשר ה' אלוקיך נתן לך", שנראה שמדבר על כלל העם שיירשו את הארץ.

ולפי זה צריך להבין איך למד מזה חיוב על היחידים [שלכאורה מצוות המוטלות על הציבור היינו על כלל הציבור והיינו על 'בית דין' שהם נציגי הציבור ולא על אף יחיד מסויים].

ונראה בבואר דבריו שסבר [בכל סוגי מצוות הציבור], שאף שעיקר המצווה היא על הציבור, מכל מקום כל יחיד שמסוגל לכך ומזדמן לידו הרי הוא בכלל המצווה, ומכל מקום אין זה מצווה פרטית עם אחריות אישית, אלא בתור חלק מהציבור, מוטלת עליו אחריות לדאוג לקיום חובת הציבור כיון שמסוגל לכך, ונזדמן לידו.

ומצאנו כעין זה בספר החינוך לגבי מצוות מחייבת עמלק [מצוה תר"ד] שהיא מצווה על הציבור ומכל מקום כתב שאף על כל יחיד שיש לו

אתה יכול לומר להן איני נזקק לכם, שנאמר לא תגורו מפני איש".

ומבואר בזה כמו שהבאנו לעיל **מהמשנה באבות שאין חיוב על חכם** היודע לדון, לשפוט בין אנשים.

אמנם שם נתבאר מדברי רבינו יונה שזהו **דווקא באופן שיש דין אחר**, ואילו **כאן לא חילק** ריש לקיש והתיר לו לפרוש כל זמן שאינו יודע להיכן הדין נוטה.

ונראה לומר שמאותו טעם שביארנו שם שכשיש דין אחר יש לו היתר לפרוש, שהוא מטעם שאין זו מצווה פרטית, **מאותו הטעם** מסתבר לריש לקיש **שיהיה מותר לו לפרוש מחמת חשש נזק או צער** "שמא נתחייב חזק ונמצא חזק ורודפו".

מצוות "בצדק תשפוט עמיתך"

דברי רבינו יונה לעיל יש להעיר שלכאורה יש מצווה מפורשת גם על היחיד, והיא מצוות "בצדק תשפוט עמיתך".

והובא **ברמב"ם בספר המצוות** - והמצווה הקע"ז היא שנצטוו הדיינים להשוות בין בעלי דינים ושיהיה נשמע כל אחד מהם עם אורך דבריו או קצורם. **והוא אמרו יתעלה (קדושים יט) בצדק תשפוט עמיתך**. ובא הפירוש בספרא (פ"ד ד, שבווע' ל א) שלא יהא אחד מדבר כל צרכו ואחד אומר לו קצר דבריו. וזאת אחת מן הכוונות שכולל עליהם הצווי הזה. **ובו גם כן שכל איש מצווה לדון דין תורה כשיהיה יודע בו ושישיבת הריב שבין הבעלי דינים**. ובביאור אמרו (סנה' ג א) אחד דן את חברו דבר תורה שנאמר בצדק תשפוט עמיתך. ויש בו עוד שראוי לדון את חברו לכף זכות (שבווע' וספרא שם) ולא יפרש מעשיו ודבריו אלא לטוב וחסד. וכבר התבאר משפטי מצוה זו במקומות מפורזים מן התלמוד:

ונראה לומר שרבינו יונה חולק על זה וסובר שאין בכלל מצווה זו אלא החלק הראשון שכתב הרמב"ם שם 'נצטוו הדיינים להשוות בין בעלי דינים' שזוהי מצווה המוטלת על מי שהוא כבר דין.

ויש לדייק מהרמב"ם עצמו בהלכותיו [סנהדרין כ"א] שחזר בו ממה שכתב בספר המצוות ולא כלל במצווה זו אלא את החלק הראשון - מצוות עשה לשפוט השופט בצדק שנאמר בצדק תשפוט עמיתך, אי זהו צדק המשפט זו השייכת שני בעלי דינים בכל דבר, לא יהא אחד מדבר כל צרכו ואחד אומר לו קצר דבריו, ולא יסביר פנים לאחד וידבר לו רכות וירע פניו לאחר וידבר לו קשות".

עוד יש להביא מהרמב"ם עצמו בהלכות סנהדרין כ' שחילק כחילוקו של רבינו יונה, ואף שכתב כן רק לענין 'הוראה' [של איסור והיתר] מ"מ בהמשך דבריו השווה לזה את ה'דין' [של ממונות] וציטט המשנה באבות [שמדברת על 'דין'] - 'ועצומים כל הרוגיה זה שהגיע להוראה ואינו מורה, והוא שיהיה הדור צריך לו, אבל אם ידע שיש לשם ראוי להוראה ומנע עצמו מן ההוראה הרי זה משובח, וכל המונע עצמו מן הדין מונע ממנו איבה וגזל ושבועת שוא והגס לבו בהוראה שוטה רשע וגס רוח".

וכן כתב הבית יוסף חושן משפט י' בדעתו - "ומה שכתב והוא שיהיה הדור צריך לו אבל אם יודע שיש אחר ראוי להוראה ומונע עצמו מן ההוראה הרי זה משובח. כן כתב הרמב"ם ז"ל בפרק כ' (שם) ונראה שטעמו מדתנן (אבות פ"ד מ"ז) רבי ישמעאל אומר החושך עצמו מן הדין פורק ממנו איבה וגזל ושבועת שוא ועל כרחך לאו בשאינו ראוי להוראה מיירי דאם כן מאי פורק ממנו דקאמר דמשמע שאם היה מורה לא הוה ריעותא אחריתא במילתא והא אסור להורות הוא אלא בראוי להוראה מיירי ואי בשאין שם אחר ראוי להוראה הרי אסור לו לחשוך עצמו מן הדין שהרי אמרו ועצומים כל הרוגיה אלא ודאי בשיש שם אחר ראוי להוראה":

ויתבאר להלן שיש ראשונים החולקים וסוברים שיש מצווה פרטית על היחיד לדון [אם הוא ראוי לכך].

דעת ריב"א ורשב"א

בהגהות אשרי על הרא"ש בסנהדרין שם כתב - 'ומפרש ריב"א ורשב"א - אבל אם שניהם חזקים אפילו קודם שישמע דבריהם חייב ליטפל בדינם ואין רשאי לומר איני נזקק לכם דמצוות עשה היא דכתיב בצדק תשפוט עמיתך. מא"ז":

ומבואר בדבריהם שכלול בזה מצווה על כל יחיד [שיש יכולת בידו] לדון [כדברי הרמב"ם בספר המצוות].

אלא שלפי זה צריך ביאור מה שהעירו לעיל, דאם כן מהו ההיתר לפרוש במקום חשש נזק או צער, הרי יש מצוות עשה גמורה לכל יחיד בפרטיות.

[ואין ליישב שמדובר כאן בספק בפיקוח נפש וכפשטות לשון הספרי והובא ברמב"ם סנהדרין כ"ב - "שמא יהרוג את בני", דהרי ברור שאין מחוייבים למסור את הנפש על מצווה זו, ועל כרחק צריך לומר שאין זה אלא חשש בעלמא, ואינו נכנס לגדר 'ספק פיקוח נפש'.

וכעין זה יש לפרש בדברי רש"י ברכות י"ג לגבי 'שואל מפני היראה' - "אדם שהוא ירא מפניו שלא יהרגו". וברשב"א שם תמה - "פי' רש"י ז"ל אדם שהוא מתירא שמא יהרגו וכ"כ הרמב"ם ז"ל, ותמיה לי אי מפני סכנת נפשות צריכה למימר פשיטא שאין לך דבר עומד בפני פקוח נפש והא לא צריכה הכא למתני".

וכן צריך לומר בביאור דעת רש"י בבא קמא ס' בספיקו של דוד "מהו להציל עצמו בממון חבריו". וכתבו שם התוספות שהספק לא היה על עצם ההצלה שברור שמתור מפני פיקוח נפש - "איבעיא ליה אי חייב לשלם כשהציל עצמו מפני פקוח נפש". אמנם ברש"י שם מבואר שהספק היה אם היה מותר עצם השריפה - "ויצילה - שלא ישרפוה הואיל ואסור להציל את עצמו בממון חבריו".

ואולי יש לומר שזה דומה למה שהגבילו חז"ל בהוצאת ממון על מצוות עשה שאינו מחוייב יותר מחומש, והיינו שיש הגבלה לשיעור החיוב, עד כמה חייבה התורה את האדם להקריב עבור מצוות עשה, והכא נמי יש לומר שאינו מחוייב להצטער או להנזק.

באיזה שלב חלה מצוות "לא תגורו"

הובא לעיל מהגמרא בסנהדרין ו' בגדר מצוות 'לא תגורו' שאינה חלה אלא לאחר ששמע דבריהם ויודע להיכן הדין נוטה.

ויש לברר מניין דרשה הגמרא חילוק זה.

ומצאנו בכמה אחרונים על השו"ע חו"מ י"ב שביארו איך נדרש זה מהפסוקים:

לבוש - "והאי לא תגורו ע"כ לאחר ששמע דבריהם ויודע כו' מיירי, דאי קודם שידע היה לו לומר לא תיראו, אבל לא תגורו שתי לשונות משמע, לשון יראה כמו מגור מסביב [תהלים לא, יד], ולשון כניסה ואסיפה כמו אוגר בקיץ [משלי י, ה], לפיכך פירשוהו [סנהדרין ו ע"ב] לומר אחר ששמעת דבריהם וידעת להיכן הדין נוטה אל תאסוף דבריו שלא לאומרם מפני היראה, שאחר שידע להיכן הדין נוטה שייך לומר לשון אסיפה ולא קודם לכן.

סמ"ע - "ותדע להיכן הדין נוטה כו'. שנאמר [דברים א' י"ז] לא תגורו וגו' כי המשפט לאלהים הוא, ועיקר המשפט הוא שעת גמר דין, וכן פירש רש"י על מ"ש [שמות י"ח כ"ב] ושפטו את העם בכל עת, דלמדו מיניה דגמר דין בלילה".

ט"ז - נראה דעיקר לימוד הגמרא דלא שייך לומר לא תגורו אלא על מי שהוא דין, משום [ד]כל זמן שלא שמע או לא יודע היכן הדין נוטה אין שם דין עליו, ולא שייך עליו לא תגורו, אבל אם יודע נטיית הדין חל עליו שם דין ועובר על לא תגורו,

אורים י"ב - ויותר נראה דכתיב (דברים א' יז) כקטן כגדול תשמעון לא תגורו מפני איש, ולא כתיב להיפוך, אלא להורות דאחר שמיעה דהיינו הבחנה בדין אז לא תגורו, אבל זולת זה תגורו.

ובאמת מצאנו בספרי פרשת דברים פסקא י"ז - שהביאו מקור אחר מכל הנ"ל - "לא תגורו מפני איש, שאם באים שנים לפניך עד שלא תשמע לדבריהם אתה רשיי לשתוק משתשמע לדבריהם אי אתה רשיי לשתוק וכן הוא אומר (משלי יז יד) פוטר מים ראשית מדון ולפני התגלע הריב נטוש, עד שלא נתגלה הדין אתה רשיי לשתוק משנתגלה הדין אי אתה רשיי לשתוק, שמעת את הדין ואי אתה יודע לזכות את הזכיי ולחייב את החייב אתה רשיי לשתוק שנאמר (זכריה ח טז) ואלה הדברים אשר תעשו דברו אמת איש לרעהו אמת ומשפט שלום".

ואת המקור הראשון הביא בערוך לנר בסנהדרין שם - "וגם אידך דרשה

לדעת הרמב"ם נדחו הדרשות הנ"ל

הובא לעיל מכמה אחרונים שהחילוק בין קודם שידוע להיכן הדין נוטה שאז מותר לו לפרוש לבין כשיודע שאז נאמר 'לא תגורו', נלמד מדרשת הפסוקים שנאמרו בענין 'לא תגורו'.

והנה פסוקים אלו מדברים בממונים לרבים - "ואצווה את שופטיכם בעת ההיא לאמר", ולדעת הרמב"ם באלו לא נאמרו חילוקים אלו, ואם כן לדעתו על כרחך שזה לא נלמד ממקורות אלו [כן הקשה האורים שם על המקור שהביא, עיי"ש שיישב שהוא מסברא, וכן העיר בביאור הגר"א].

ונשאר לדעתו המקור שהבאנו מהספרי שהוא פסוק (מדברי קבלה) שלא נאמר בענין שם.

עוד יש לפרש לדעתו כפי שביאר הט"ז, שכל זמן שאינו יודע להיכן הדין נוטה אין עליו שם 'דיין', וממילא לא נצטווה ב'לא תגורו', ולפי זה מובן שבממונה לרבים הרי במינויו קיבל כבר שם 'דיין', וממילא מחוייב מיד ב'לא תגורו'. [וזהו כהצד הראשון שצדדנו לעיל שחיוב הממונים נובע מ'לא תגורו'].

מה נתחדש ב'לא תגורו'

יש לדון במצוות 'לא תגורו', האם כאן חידשה התורה את איסור הפרישה, והיינו שבמצב ושלכ כזה מחוייב הדיין לדון ואסור לו לפרוש, או שנאמר שזה כבר ברור מסברא שמי שחל עליו שם 'דיין' [אם על ידי מינוי או על ידי שכבר נכנס לדון ויודע להיכן נוטה וכדברי הט"ז לעיל] הרי הוא נכנס במצוות הציבור לדון ולשפוט [וכפי שנתפרש לעיל בדעת הרמב"ם], ולפי צד זה לא באה התורה כאן אלא לזרז ולהזהיר את הדיין שלא יירא ולא יפחד מהם ויבטח בה'.

ומצאנו ברבינו יונה בשערי תשובה ג' ל"ג שנקט כהצד השני - "לא תגורו מפני איש כי המשפט לאלקים הוא (דברים א, ז). הוזהרנו בזה להאמין שלא יקרנו נזק מצד משפט הצדק כאשר לא נכיר בו פנים, כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (פסחים ח ב): שלוחי מצוה אינם נזוקים לא בהליכתם ולא בחזירתם. וזהו פרוש "כי המשפט לאלקים הוא" - שלא יבואכם נזק בסבתו".

מראי מקומות מספרי האחרונים:

טור ושו"ע חו"מ י"ב ובנושאי כלים שם, ערוך לנר סנהדרין ו'.

מחשבה ומוסר

מאמר מספר 'שיעורי דעת' למהרי"ל בלוח ראש ישיבת טלז [ההדגשות אינם במקור]

אין זה אלא או מפני שירא מקפוח פרנסתו או ממעוט כבודו או מפני שחסר לו אומץ הלב.

וגם אפשר שזהו מפני חלישות כח ההכרעה לדעת בהחלט מה שנחוץ ודרוש לו לעשות, בין כה או כה אינו תלמיד חכם, כי באופן שהוא ירא לעשות משפט מפני חשש נזק, בודאי אינו תלמיד חכם, כי כבר הוזהרנו בתורתנו הק' "לא תגורו מפני איש כי המשפט לאלוקים הוא", הוזהרנו בזה שנאמין שלא יקרנו נזק מצד משפט הצדק, כאשר לא נכיר בו פנים וכו' וזהו פ"י 'כי המשפט לאלוקים הוא' שלא יבואכם נזק בסיבתו (שערי תשובה לרבינו יונה ש"ג סי' ל"ג) ואם חסר לו אומץ הלב, גם כן אינו תלמיד חכם, וכמאמר החכם: "גם אומץ הלב ממקור הדעת מוצאו", ואם חסר לו כח ההכרעה ושקול הדעת להחליט בכל הדברים הצריכים שיקול והכרעה, ג"כ אות הוא שאינו תלמיד חכם, כי התלמיד חכם צריך שתהיה לו דעת והכרה חזקה וברורה, אומץ דעת ואומץ לב, וכמש"א חז"ל (נדרים מ"א) "דא לא קני מה קני".

ואם לחשך אדם לומר, כי האיש שחסר לו כח הגבורה יוכל לפחות

דרי" בן לקיש דדרש על הדיין שיכול לומר איני נזקק לכם ג"כ דרש מפוטר מים ראשית מדון דהיינו בתחלה קודם שהתחיל הריב מיד כשבאו לדין תוכל להיות פוטר מים שתפסור עצמך מן הדין ואם לא עשית כן יהיה עכ"פ לפני התגלע הריב דהיינו קודם שתדע להיכן הדין נוטה דאח"כ לא תוכל לומר כן דכתיב לא תגורו מפני איש ולכן נקט גם הך תנא תרתי עד שלא תשמע דבריהם או משתשמע דבריהם ואי אתה יודע כו' ובוזה מתורץ מה שהקשה בתורת חיים היאך משמע מלא תגורו דוקא קודם שתדע להיכן הדין נוטה דזה לא מלא תגורו יליף אלא מקרא דפוטר מים".

דיין הממונה לרבים חייב לדון אף בשלב הראשון

הרמב"ם בהלכות סנהדרין כ"ב כתב שכל ההיתר לפרוש בתחילת הדין אינו אלא בדיין שאינו קבוע אבל במי שממונה לרבים חייב לדון ואסור לו לפרוש אף בתחילה - "אבל משתשמע את דבריהם ותדע להיכן הדין נוטה אי אתה רשאי לומר איני נזקק לכם, שנאמר לא תגורו מפני איש שלא תאמר איש פלוני רשע הוא שמא יהרוג את בני שמא ידליק את גדישי שמא יקצץ נטיעותי, ואם היה ממונה לרבים חייב להזקק להם". [אמנם מהטור שסתם ולא הביא חילוק זה נראה שחולק].

ויש לדון בדעת הרמב"ם - האם החיוב בזה נובע מ'לא תגורו', והיינו שסובר שבמקרים אלו חל כבר בשלב הראשון, או שנאמר שהחיוב בזה נובע מעצם המינוי שלו שגורם שיהיה מחוייב לדון, ואין לו היתר לפרוש גם מחמת חשש פחד או צער.

והנה לעיל נתבאר בטעם ההיתר לפרוש קודם שידוע להיכן הדין נוטה, שזה נובע מכך שהמצווה בעצם מוטלת על הציבור, והיחיד שמחוייב בה אינו אלא אם נזדמן לו ואין לו קושי.

ולפי זה יש לומר שהדיינים הממונים לרבים שונים בנקודה זו, שהרי הם נתמנו מכח מצוות הציבור למנות להם דיינים, ואם כן הם חייבים בחיוב גמור ועליהם בפרטות מוטלת חובת הציבור, ואינם יכולים לפרוש גם במצב של קושי. [וזהו כהצד השני שחיובם לדון נובע מעצם המינוי שלהם אף בלא מצוות 'לא תגורו', ויתבאר עוד להלן לצדד כהצד הראשון].

'לא תגורו' - תלמיד חכם שאינו נוקם ונוטר כנחש

על פי דרכנו יש להבין מאמר חז"ל (יומא כ"ג) "כל ת"ח שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו תלמיד חכם", שלכאורה הוא נפלא מאד ואף לפי מה שביארו המפרשים שאינו אלא במקום שהוא נוגע לכבוד התורה [עיי' רמב"ם סוף ה' ת"ת ובכ"מ בשם הראב"ד והריב"ש] מכל מקום עדין קשה דהיה לו לומר שמצוה לנקום ולנטור בשביל כבוד התורה, אבל מהו אמרם "אינו תלמיד חכם", אולם בזה מתחו בקורת חדה נגד ההשקפה המקובלת בעולם כי תלמיד חכם הראוי לשמש לסמל הוא רק זה שעושה אך טוב ואינו יכול לעשות רעה לשום אדם, והורו לנו כי אם ת"ח אינו יכול לנקום ולנטור במקום הדרוש אות הוא שאינו תלמיד חכם, אין הוא תלמידה של החכמה, כי גם הטוב שהוא עושה הוא רק מכח טבעי ולא ממקור החכמה מוצאו, כי האיש ההולך בדרך החכמה אין אצלו שום הפרש באיזה כח הוא משתמש לתכלית הטוב, ורק מה שנחוץ וראוי עפ"י הוראת החכמה הוא עושה בין לחסד בין למשפט, ואם אינו עושה עפ"י דרך החכמה במקום שנדרש לעמוד בפרץ ולהלחם,

נדע הבחינה הנכונה בהנהגתנו, מאיזה מקור היא נובעת ולא נכיר את תכנה לפי מה שהיא.

ועם כל זה כל אחד לפי ערכו צריך להשתדל, שכל הנהגתו תהיה שלא מצד הטבע לבד, כי אם על פי הוראת החכמה שיש בו, ובאותה מידה צריך הוא להשתמש בכחות השונים הנטועים באדם והנחוצים כולם לצורך הנהגת החכמה.

אבל למען ידע האדם, אם הנהגתו במדות הגבורה ממקור החכמה נובעת, צריך הוא לבחון בנפשו, אם במקום שנוגע לכבודו וממונו פועלת החכמה פעולתה לכבוש את כוחות נפשו ולעשות כפי דרישת האמת, כי רק אז יוכל להתנהג עם אחרים גם במידות הגבורה ולהרע במקום שמוצא לנחוץ על פי החכמה והאמת.

כללו של דבר, צריך אדם להשתדל שהדעת היא שתמשול על כוחותיו והיא תנחהו בכל הנהגתו להשתמש בכל הכוחות כולם, עם כל אחד במקום הנדרש לפי אור החכמה ודעת אמת.

אולם למען לא יטעה האדם בדרך זו ולא יכשל, העצה היעוצה היא, שירגיל האדם את עצמו, שבכל שאלה הבאה לפניו, ידין עליה בישוב דעת ומנוחת נפש ולא יתעוררו בו הכוחות והרגשות טרם יתברר הדבר ויתישב בלבו, ורק אחרי הדיון המיושב יבא הרגש והכח הנכון להשתמש בו במקום הדרוש.

גם אצל הקב"ה כביכול מתראית לפנינו הנהגת מדותיו בדרך זו, כי מכיון שהנהגת האדם צריכה להיות כן, ודאי נמצא שורש ענין זה בהנהגה העליונה, שהיא דוגמת 'שיעור קומה' של האדם שנברא בצלם ודמות.

מציינו במדרש ויושע ד' ביום ההוא את ישראל מיד מצרים, ישראל ביד מצרים היו, אלא בשעה שיצאו

ישראל ממצרים פתח עוזא שר של מצרים לפני הקב"ה ואמר לפניו: רבונו של עולם, אומה זו שאתה מוציא ממצרים יש לי עליה דין, יבא מיכאל שר שלהם ידון לפניך עמי, אמר הקב"ה מיכאל בא ודון עמו, פתח עוזא שר של מצרים וכו' מיד שתק מיכאל, באותה שעה השיב הקב"ה ואמר לעוזא: יש לי ללמד זכות על בני ישראל וכו'.

ולהלן: "וירא ישראל את היד הגדולה" בשעה שבקש הקב"ה להטביע את מצרים עמד עוזא שר של מצרים לפני הקב"ה הווי דניו ביני ובין עוזא שר של מצרים, בתחילה הבאתי עליהם רעב והעמדת עליהם יוסף וכו', והשיבו לו כל פמליא של מעלה הדין עמך ועשה מה שאתה חפץ. באותה שעה ענה עוזא ואמר: רבונו של עולם, ידוע אני בעצמי שהן חייבין, אלא שב עליהם במדת רחמים, באותה שם עמד גבראיל ולקח מלבן של טיט ועמד לפני הקב"ה ואמר: רבש"ע, הלא שעבדו בניך שעבוד קשה תרחם עליהם? מיד חזר הקב"ה וישב עליהם במדת הדין וחזר וטבעם ביס, לכך נאמר וירא ישראל את היד הגדולה".

ולכאורה קשה להכין משא ומתן זה שבין הקב"ה ושר של מצרים, ומהו "שב עליהם במדת רחמים", "וחזר וישב עליהם במדת הדין".

אבל באמת הוא ציור נפלא המראה על ענין היוצא מתוך ישוב הדעת וחכמה, שכשהיה הקב"ה צריך להתנהג עם המצרים במדת דין קשה, באופן נורא ומבהיל כזה, הווי לנו חז"ל שהיה זה כביכול, אחרי שקול דעת מכל הצדדים, כשאחרים נושאים ונותנים לפניו, זה מזכה זה מחייב, ולבסוף חזר וישב על כסא דין, שהנהגתו עם מצרים היתה כביכול, אחרי ישוב והחלטה לשבת על כסא דין ולהשתמש במדת משפט.

להיטיב כראוי והגון, טועה הוא, כי האיש שאינו תלמיד חכם, שאין בכוחו לנקום ולנטור במקום הראוי, גם להטיב לא ידע! כי מכיון שהוא עושה רק על פי התכונה והטבע, אף טובתו עד היכן תגיע? כי הלא גם מדותיו הטובות אינן שולטות בו רק עד שלא יבוא לידי נסיון, וכשיבוא לידי נסיון לעשות דבר מה נגד טבעו, לא יוכל לעשות מאומה, והטבע אצל האדם, אף אצל זה שתכונתו נוחה, הרבה מן הרע יש בו, כמ"ש "כי יצר לב האדם רע מנעוריו", ורק בכחו של ר"ג לומר "עמוד על רגליך" או "בא במקלך ומעותיך", לא היה אפשר שביום התפטרותו מן הנשיאות לא ימנע עצמו מביהמ"ד אפילו שעה אחת, אילו לא היה בכוחו של ר' יוחנן לישב על גבי קרקע לפני כל תלמידיו, אזי לא היה באפשרותו להקשות לבו כנגד ר"ל, ולהיפך, אילו לא היה בכוחו להתנהג באופן כזה עם ריש לקיש במקום שנוגע לכבוד התורה, לא היה יכול להכניע את עצמו בפני תלמידיו, וכדומה לזה.

אולם מאידך גיסא עלינו לדעת, כי מזה גופא אנו למדים עד כמה יש לירא להרע לאחרים ולהשתמש במדת האכזריות לזה שאינו תלמיד חכם, כי מכיון שמדת הגבורה היא מדת תלמיד חכם שמעשיו ממקור הדעת מוצאם, הרי זה שאינו תלמיד חכם שכחותיו הטבעיים שולטים בו, אינו רשאי להיות נוקם ונטור.

והרי אפילו שאול המלך בחיר ד', מכיון שחסר לו במדה מה זה הכח של גבורת הדעת היאותה לתלמיד חכם, ניטל ממנו כח מלכות, וכדמצינו בגמ' (יומא כ"ב) "אמר רב יהודה אמר רב מפני מה נענש שאול- פירש"י לבא לידי דבר שעליו נטל ממנו מלכות- מפני שמחל על כבודו"- פירש"י מפני שבתחילת מלכותו מחל על כבודו וגילה על עצמו שאינו כדאי למלוך, שנאמר "ובני בליעל אמרו מה יושיענו זה ויבזוהו ולא הביאו לו מנחה ויהי כמחריש".

והיינו כי מכיון שחסר לו כח הדעת ואומץ הלב לנקום נקמתו במקום הראוי, לא היה בו כח מלכות לשפוט את ישראל ולהנהיג אותם, כי אחרי שחסרה לו המדה השלמה של תלמיד חכם לא היה רשאי להשתמש במדת משפט, ולא היה כדאי למשול על ישראל ולשפוטם.

וכמו שראינו כי מאותו חסרון עצמו, שלא היה נוקם ונטור במידה הנדרשת במקום הראוי והיה רחמן על אכזרים, השתמש אח"כ במדת נקמה שלא במקום הראוי ונתאכזר על רחמנים, כמ"ש: "ואת גוב עיר הכהנים הכה לפי חרב", ואמרו ע"ז חז"ל: "כל שהוא רחמן על אכזרים, לסוף נעשה אכזר על רחמנים". (ילקוט שמואל ט"ו).

ומה גם אנן יתמי דיתמי, ודאי עלול שנטעה בעצמנו כי כונתנו לשם שמים, ובאמת נהיה מושפעים מכחות טבע פשוטים וכמ"ש "חז"ל (מד"ר ויגש): "אוי לנו מיום הדין אוי לנו מיום התוכחה וכו' יוסף קטנן של שבטים היה ולא היו יכולים לעמוד בתכחתו וכו', כשיבוא הקב"ה ויוכיח כל אחד ואחד לפי מה שהוא, שנאמר (תהלים נ') אוכיחך ואערכה לעיניך, על אחת כמה וכמה.

והיינו כי בודאי השבטים חשבו כי כל מה שעושים הוא מצד האמת, ובכל זאת כשבאו לפני יוסף והכירו את מהות חטאם כפי מה שהוא, נבהלו מפניו, כשיבא הקב"ה ויוכיח את כל אחד לפי מהות מעשיו, כפי הגלוי לפני אור פניו יתברך, ויעריך זה לפני האדם לראות את מעשיו כמו שהוא על אחת כמה וכמה. וק"ו בן בנו של ק"ו אנחנו, כמה עלולים אנו להשלות את עצמנו לחשב שכונתנו לשם שמים במקום שהמדות והכוחות שולטים בנו. ולכן יש לנו לירא ולפחד מאוד, כי לא